JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA MEDIATSIYA JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Mahmudova Feruza Nematovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda mediatsiya jarayonlarini rivojlantirish masalalari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda nazariy-uslubiy tadqiqi mojarolarni hal qilishdagi asosiy prinsiplarni va vositalarni tushunishga yordam berishi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mediatsiya, konflikt, adolatl, tinchlik davlat, jamiyat, barqarorlik, xalqaro, mintaqa, konsensus, muloqot.

Bugungi kunda jamiyat barqarorligini ta’minlashda mediatsiya jarayonlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu o‘rinda, mediatsiya jarayonlarini o‘rganishning konseptual masalalari murakkab va ko‘p qirrali mavzu bo‘lib, turli ilmiy va siyosiy nuqtai nazardan tahlil qilishni talab qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan, mediatsiya tomonlarning ixtiyoriy hamkorligini ta’minlash, keskinlikni pasaytirish va murosali echimlarga erishishga qaratilgan nizolarni hal qilishning o‘ziga xos shakli sifatida qaraladi. Siyosiy sharoitda mediatsiya xalqaro va mintaqaviy nizolarni hal etish, barqarorlikni saqlash va nizolar avj olishining oldini olishga yordam beruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mediatsiya nizolarni hal

qilishning muqobil usuli sifatida sud tizimlariga yukni kamaytirish zaruratidan kelib chiqqan holda paydo bo‘ldi (20-asr o‘rtalarida AQShda bo‘lgani kabi). Biroq, vaqt o‘tishi bilan u huquqiy masalalar bilan cheklanib qolmaydigan yanada moslashuvchan va samarali jarayonga aylandi. Bu, ayniqsa, tomonlar o‘rtasidagi kelishuvning uzoq muddatli istiqbollari uchun muhim bo‘lgan nizoning hissiy jihatlari bilan ishlashni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mediatorning muvaffaqiyati bevosita vositachining muloqot jarayonini to‘g‘ri boshqarishiga va uning nutqni nazorat qilish qobiliyatiga bog‘liq, nizo kuchayishiga yo‘l qo‘ymaslik. Bu erda asosiy strategiyalardan biri nizoning hissiy tomoniga va tomonlarning his-tuyg‘ulariga e’tibor berishni o‘z ichiga olgan yumshatish strategiyasidir. Bu vositachiga nafaqat mojaroni hal qilish, balki tomonlar o‘rtasidagi normal munosabatlarni tiklashga yordam beradi.

Mediatsiya tilshunosligi kam o‘rganilgan soha bo‘lib qolmoqda. Biroq, mediatsiyada og‘zaki muloqot asosiy rol o‘ynaydi. Vositachilar tomonlarni muqobil yechimlarni topishga va murosaga kelishga undash uchun savollarni aniqlashtirish, vaziyatni shartli jumlalar orqali modellashtirish va umumlashtirish kabi maxsus nutq strategiyalaridan foydalanadilar. Mediatsiya bo‘yicha lingvistik tadqiqotlar mediator strategiyalarini faollashtiradigan kognitiv triggerlardan foydalanishga qaratilgan. Masalan, suhbatga savollarni kiritish vositachiga nafaqat hissiy jihatlarni oydinlashtirishga, balki nizoni tushunmovchilik holatiga aylantirishga yordam beradi, bu esa norozilik sabablarini tushuntirish orqali hal qilinishi mumkin.

Mediatsiya xalqaro nizolarni hal qilish vositasi sifatida. Global siyosatda mediatsiya davlatlararo va mintaqaviy nizolarni hal qilish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Mediator manfaatdor tomonlarga o‘zaro manfaatli kelishuvga erishish uchun ta’sir o‘tkazishga qodir bo‘lgan neytral tomon sifatida ishlaydi. Mediatsiyaning siyosiy ahamiyati shundan iboratki, u qurolli mojarolar avj olishining oldini olishga yordam beradi va davlatlar o‘rtasida tinch muloqotga yordam beradi. Davlat ichidagi nizolar, masalan, etnik yoki ijtimoiy qarama-qarshiliklar ham mediatsiya orqali samarali hal qilinishi mumkin. O‘zbekiston kabi ko‘p millatli jamiyatlar yashaydigan mamlakatlarda mediatsiya ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va bo‘linishning oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Misol tariqasida millatlararo ziddiyatlarni yumshatish va axborot urushining oldini olishga qaratilgan jarayonlarni keltirish mumkin.

Siyosiy sohada mediatsiya diplomatiya va xalqaro muzokaralarning muhim qismiga aylanib bormoqda. Siyosiy texnologiyalar, jumladan, mediatsiya axborot xurujlarining oldini olishga va axborot xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan. Xususan, O‘zbekiston mediatsiyaga axborot terrorizmining oldini olish, axborot xavfsizligini mustahkamlashga yordam beradigan muhim vosita sifatida qaraydi. Mediatsiya instituti dunyoning turli burchaklaridagi nizolarni hal qilishda BMT, YXHT kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan keng qo‘llaniladi. Shuni ta’kidlash kerakki, mediatsiya har doim ham nizoning bir zumda hal qilinishiga erishmaydi, balki uning keskinligini pasaytirishga va keyingi tinch muzokaralar uchun platformani shakllantirishga yordam beradi. Mediatsiya nizolarni hal etishning siyosiy texnologiyasi va usuli sifatida konflikt mohiyatini, tomonlarning emotsional holatini chuqur anglash va yechim topishdagi strategik yondashuvlarga asoslanadi. Mediatsiya jarayonlari bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar mediatorning ko‘p qirrali roliga qaratilgan bo‘lib, u muloqotning rivojlanishini nazorat qilishga va keskinlashuvning oldini olishga qodir. Siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiya milliy va xalqaro barqarorlikning muhim elementiga aylanib, davlatlararo va davlatlararo darajadagi nizolarning oldini olish va hal qilishga yordam beradi. Konfliktlarning globallashuvi va kompleks tabiati: XXI asrdagi nizolarning aksariyati transmilliy xarakterga ega bo‘lib, ular geosiyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar bilan bog‘langan. Bu mediatsiya jarayonlarini nafaqat davlatlararo nizolarni, balki mintaqaviy va global miqyosdagi muammolarni ham qamrab olishga majbur qiladi. Axborot texnologiyalari va internet XXI asrda mediatsiya jarayonlarining muhim qismiga aylandi. Konflikt tomonlari o‘rtasida tezkor aloqa o‘rnatish, axborot almashinuvini nazorat qilish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda zamonaviy media va kibertexnologiyalardan foydalanish mediatsiya jarayonining samaradorligini oshiradi. “Mediatsiyaga nisbatan jamiyatda vujudga kelgan ehtiyoj o‘tgan asrda yangi kasb – mediatorlarning shakllanishiga olib kelgan. Mediatorlar dalillarni tekshirmaydi va taraflarning talablari qonuniyligiga baho bermaydi, aksincha,

ularning asosiy vazifasi – taraflar o‘rtasida bir-birlarini tushunishga, taraflar uchun maqbul shartlarda muammoni hal etishimkoniyatlarini izlash va hal etishga ko‘maklashishdan iboratdir. Mediatsiya – majburiy kuchga ega bo‘lmagan, taraflarning ixtièriyligigaasoslangan konfidensial jaraèn. U nizolashaètgan taraflarning ixtièrigako‘ra tanlab olingan betaraf uchinchi shaxsning vositachiligida shartnomaviyhuquqiy munosabatlardan kelib chiqqan nizoni o‘zaro murosa – yarashuv yo‘li bilan huquqiy asosda hal etish jaraènidir. Betaraf uchinchi shaxs – mediator”[1].

XXI asrdagi ko‘plab nizolar ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy tengsizlik va etnik qarama-qarshiliklardan kelib chiqmoqda. Shu sababli mediatsiya jarayonlari nafaqat siyosiy vositalar, balki iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar orqali ham hal qilishni talab qiladi. Hozirgi davrda davlatsiz aktorlar – xalqaro tashkilotlar, nodavlat tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar va boshqa subektlar – nizolarda faol ishtirokchiga aylanmoqda. Bu mediatsiya jarayonlarida keng ko‘lamli manfaatdor tomonlarni jalb qilishni va ular bilan samarali muloqot olib borishni talab qiladi. “Mediatsiyada barcha qarorlar faqat taraflarning o‘zaro kelishuvi asosida qabul qilinadi va ular ixtiyoriy ravishda uni bajarish majburiyatini oladilar;

mediatsiya sud jarayoniga nisbatan maxfiy tarzda o‘tkaziladi va har bir taraf istagan vaqtida uni davom ettirishdan bosh tortishi mumkin, sudda esa aksincha, muzokaralarni istalgan vaqtda tugatib bo‘lmaydi, jarayon ham oshkora bo‘ladi; sudlarning ish hajmi shu darajada yuqoriki, ishlarni ko‘rib chiqish bir necha oy va undan ortiq vaqtga cho‘zilib ketadi, mediatsiya jarayoni esa juda qisqa muddatda ham yakunlanishi mumkin; mediatsiya sud jarayoniga qaraganda har tomonlama tejamli bo‘ladi”[2].

Zamonaviy konfliktlarda axborot urushi, kiberhujumlar va yolg‘on axborot tarqatish (dezinformatsiya) ko‘p uchraydi. Mediatsiya jarayonlari bu yangi tahdidlarga qarshi samarali strategiyalarni ishlab chiqishi kerak. XXI asrda mediatsiya jarayonlarida inson huquqlari, gumanitar yordam va ekologik masalalarga katta e’tibor qaratilmoqda. Insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslangan mediatsiya jarayonlari nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish uchun muhim bo‘lib qolmoqda. XXI asrdagi nizolarning tezkor va intensivligi mediatsiya jarayonlarida zudlik va samaradorlikni ta’minlashni talab qiladi. Xalqaro tashkilotlar va mediatorlar tezkorlik bilan harakat qilib, inqirozlarni yoyilib ketmasdan oldin bartaraf qilishga intilishlari kerak. Bu xususiyatlar XXI asrda mediatsiya jarayonlarining yangi salohiyatini ochib berishga yordam beradi, bu esa global xavfsizlikni ta’minlash va nizolarni samarali hal qilish uchun muhim omil hisoblanadi.

Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda mediatsiya nafaqat nizolar avj olishining oldini olish vositasi, balki xalqaro diplomatiya va ichki siyosatning muhim elementi hisoblanadi. Mediatsiya nizolarni hal qilish mexanizmi sifatida madaniy jihatdan aniqlangan yarashuv amaliyotidan xalqaro va ichki munosabatlar vositasiga aylandi. Nizolarni hal qilishning an’anaviy sud va zo‘ravonlik usullaridan farqli o‘laroq, mediatsiya o‘zaro manfaatli echimlarga qaratilgan bo‘lib, bu uni davlatlar, xalqaro tashkilotlar (masalan, BMT) va transmilliy korporatsiyalar kabi nodavlat sub’ektlarning o‘zaro bog‘liqligi ortib borayotgan muhitda qo‘llash imkonini beradi. Zamonaviy mediatsiya jarayonlari iqtisodiy, ijtimoiy yoki madaniy masalalar bilan bog‘liq davlatlararo nizolar yoki jamiyat ichidagi nizolar bo‘lsin, nizolarning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan.

Globallashuv va raqamlashtirish mojarolarning tabiatiga va ularni hal qilishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Texnologiyalar nizolar taraflari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishni kuchaytirib, ularning o‘zaro munosabatlarini murakkablashtirdi, lekin ayni paytda muzokaralar va tinch yo‘l bilan hal qilish uchun yangi kanallarni yaratdi. Raqamli inqilob sharoitida mediatsiya virtual makonda muzokaralar olib borish imkoniyatini, shuningdek, nizolarni tarqatish va hal qilishda axborot texnologiyalarining rolini hisobga olishi kerak. Nizolarni onlayn hal qilish kabi zamonaviy mediatsiya platformalari xalqaro nizolarni hal qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, muzokaralar xarajatlarini minimallashtiradi va kelishuvlarga erishish jarayonini tezlashtiradi. “Mediatsiya boshqa rivojlangan davlatlarning huquqiy tizimlarida, masalan, Angliya, Avstraliya, AQSh, Kanada va boshqalarda azaldan ma’lum bo‘lib kelgan. Rossiya Federatsiyasida XXI asrdan boshlab ommalasha boshladi. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasida ham mediatsiya instituti kirib keldi”[3].

Zamonaviy mediatsiyaning muhim jihati mediatorlarning rolini o‘zgartirishdir. XXI asrda mediatorlar nafaqat neytral vositachilar, balki diplomatik jarayonlarning faol ishtirokchilari rolini ham o‘ynaydi. Bu ko‘pincha ko‘p tomonlama manfaatlarni o‘z ichiga olgan va vositachilardan turli siyosiy, madaniy va iqtisodiy kontekstlarni bilishni talab qiladigan nizolarning tobora murakkablashib borishi bilan bog‘liq. Davlatlararo keskinlik kuchaygan sharoitda mediatsiya mintaqaviy va global xavfsizlikni saqlashning muhim vositasiga aylanmoqda. Suriya, Yamandagi urushlar va Afrikadagi mojarolar BMT, Yevropa Ittifoqi, Afrika Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlarning tinchlikparvar vositachiligi yanada keskinlashuvning oldini olish va mintaqalarni barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, XXI asrda iqlim o‘zgarishi va global aholi sonining o‘sishi tufayli tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan suv va energiya kabi resurslar tanqisligi bilan bog‘liq nizolarni hal qilishda mediatsiyaka katta e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy dunyoda mediatsiya bir qator muammolarga duch kelmoqda. ***Birinchidan***, bir tomon boshqasidan sezilarli darajada kuchli yoki zaifroq bo‘lishi mumkin bo‘lgan assimetrik to‘qnashuvlar murosaga erishish jarayonini murakkablashtiradi. ***Ikkinchidan***, mediatsiyaning siyosiylashuvi ba’zan uning samaradorligiga to‘sqinlik qiladi, chunki ishtirokchilar mediatsiya jarayonidan mojaroni hal qilish uchun emas, balki o‘zlarining siyosiy maqsadlariga erishish uchun foydalanishlari mumkin. Zamonaviy texnologiyalar mediatsiyada innovatsion yechimlarni joriy etish imkonini beradi. Masalan, mojarolarni tahlil qilish va mumkin bo‘lgan yechimlarni taklif qilish uchun sun’iy intellektdan foydalanish, shuningdek, an’anaviy diplomatik usullarni mediatsiya bilan birlashtirgan gibrid modellar jarayonni yanada samaraliroq qiladi. Mahalliy va xalqaro mediatorlar ishtirokida diplomatik tashabbuslarni birlashtirish kabi yechimlar mediatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

XXI asr konflikt tizimidagi mediatsiya jarayonlari nizolarni hal qilishda kompleks yondashuv zarurligini aks ettiradi. Bunda nafaqat tinchlik o‘rnatishga e’tibor qaratish, balki nizolashayotgan barcha tomonlarning manfaatlarini hisobga olish ham muhimdir. Mediatsiya nizolarni muqobil hal etish shakli sifatida, ayniqsa, raqamli inqilob, iqlim o‘zgarishi va resurslar tanqisligi kabi mamlakatlarning o‘zaro bog‘liqligi kuchayishi va global muammolar sharoitida global barqarorlik va hamkorlikni ta’minlashning muhim vositasi bo‘lib qolmoqda.

XXI asrning konflikt tizimidagi mediatsiya jarayonlari, ayniqsa, siyosiy sohada, nizolar sonining ortib borayotgani va ularning murakkabligini hisobga olgan holda, tobora dolzarb va talabchan bo‘lib bormoqda. Ilmiy va siyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish ushbu sohada media-texnologiyalar oldida turgan bir qancha asosiy xususiyatlar va muammolarni ochib beradi. Siyosiy mojaro nafaqat bevosita ishtirok etuvchi tomonlarga, balki kengroq ijtimoiy guruhlarga, ijtimoiy qatlamlarga va hatto butun davlatlarga ham ta’sir qiladi. Asosan shaxslar yoki kichik guruhlar ishtirok etadigan ish yoki oilaviy nizolardan farqli o‘laroq, siyosiy nizolar ko‘plab ishtirokchilarni o‘z ichiga oladi, bu esa mediatsiya jarayonini murakkablashtiradi. Siyosiy mojarolar ko‘pincha ommaviy bo‘lib, bu mediatsiyaning maxfiylik tamoyiliga rioya qilishni qiyinlashtiradi. Siyosatda mojaro bilan bog‘liq ma’lumotlar ko‘pincha jamoatchilikka ma’lum bo‘lib qoladi, bu esa kelishuvlarga erishishni qiyinlashtiradi.

Siyosiy qarama-qarshiliklarning markazida ko‘pincha hokimiyat munosabatlari yotadi, bunda bir tomon boshqasidan sezilarli darajada ko‘proq kuchga ega bo‘lishi mumkin. Bu kuchlar muvozanatining buzilishiga olib keladi, bu esa mediatsiyada tomonlarning teng huquqliligi tamoyiliga rioya qilishni qiyinlashtiradi. Vositachi betaraf bo‘lishi va hech qanday tarafga nisbatan xolis bo‘lmasligi kerak. Biroq, siyosatda bu tamoyilni qo‘llab-quvvatlash qiyin bo‘lishi mumkin, chunki siyosiy aktyorlar ko‘pincha vositachilarni qarama-qarshi tomonga xayrixohlikda gumon qilishadi. Bu borada yuridik fanlar nomzodi, professor M.M.Mamasidiqov quyidagicha fikr bildirgan, “Nizodagi taraflarni yarashtirishga qaratilgan milliy qadriyatlarimiz va an’analarimiz, mamlakatimiz hududida muqaddam amalda bo‘lgan tartib-taomillar to‘g‘risida so‘z yuritish joiz ko‘rinadi”[4].

Siyosiy mediatsiyada nizolashayotgan tomonlardan biri muzokaralarda ishtirok etishdan ma’no ko‘rmasligi mumkin, ayniqsa o‘zini hokimiyatda o‘zini ustun his qilsa yoki bir tomonlama tartibda o‘z maqsadlariga erishish imkoniga ega bo‘lsa. Bu ixtiyoriy ishtirok etish tamoyilini

buzadi. Kuchning nomutanosibligi: vositachi ziddiyatli tomonlar o‘rtasidagi muvozanatni tenglashtirishga harakat qilishi kerak. Agar bir tomon sezilarli darajada ko‘proq kuchga ega bo‘lsa, mediatsiya deyarli imkonsiz bo‘ladi. Bu siyosiy mojarolarning asosiy muammolaridan biri bo‘lib, unda kuchli tomonlar muzokaralar olib borishga ehtiyoj sezmasligi mumkin. Mediatsiya nizolarni hal etishning siyosiy texnologiyasi va usuli sifatida konflikt mohiyatini, tomonlarning emotsional holatini chuqur anglash va yechim topishdagi strategik yondashuvlarga asoslanadi. Xulosa qilib aytganda, mediatsiya milliy va xalqaro barqarorlikning muhim elementiga aylanib, davlatlararo va davlatlararo darajadagi nizolarning oldini olish va hal qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

2. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

3. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

4. M.M.Mamasiddiqov, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoring instituti bo‘lim boshlig‘i.S.I.XASANOV O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagiAmaldagi qonun hujjatlari monitoringi institutiyetakchi ilmiy xodimi “Mediatsiya to‘g‘risidagi qonunni qabul qilish zarurati va ahamiyati” maqolasi. Toshkent-2017.; Usmonov, Shahzodxo‘ja Toshpulot Og‘li. Nizolarni hal qilishning muqobil usullari mohiyati, shakllanishi va rivojlanishi // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-qilishning-muqobil-usullari-mohiyati-shakllanishi-va-rivojlanishi (дата обращения: 21.10.2024).